

**ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ТЕРМИНИТЕ
ГЛАВНО И ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ**

Петя Несторова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**ONCE AGAIN ON THE TERMS
MAIN AND SUBORDINATE CLAUSE**

Petya Nestorova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

petyanestorova@uni-plovdiv.bg

We examine the terms main and subordinate clause with a view to defining and using them in teaching complex compound sentences. In the historical review, we found that grammar authors used the term *main clause* a priori. For the subordinate clause from the Revival period right up to L. Andreychin, the definitions are detailed and accurate. They explain all the important facts: it is subordinated to a word in the main clause, clarifies it, completes its meaning and is syntactically developed as a whole sentence. It is a disturbing fact that in the last 70 years some definitions of the subordinate clause have changed in the direction of blurring the relations of dominance and subordination.

Key words: main clause, subordinate clause, complex sentence

В този текст ще обърнем внимание на термините *главно* и *подчинено изречение* с оглед на дефинирането и употребата им в преподаването на сложното съставно изречение на студентите. Те са ключови при изясняване на отношенията на доминиране и подчинение в хипотаксиса, но дефинирането на двата термина в много голяма част от академичните граматики в последните 50 години създава известно противоречие между значението и употребата им, което затруднява разбирането и усвояването от студентите и винаги налага да се правят уговорки.

Един поглед към възрожденските и следосвободенските граматики показва, че двата термина се употребяват още от първите граматички през Възраждането. Термините *главно* и *приставено предложение* (главно и подчинено изречение) се срещат за първи път в граматиката на Йоаким Груев от 1858 г. Споделяме мнението на Христо Първев, който в предговора към фототипното ѝ издание казва, че „Основа за българска граматика“ поставя началото на истински синтаксис в нашата учебникарска и граматична литература“ (Груев 1858/1987: 7). Интересно е, че още **Йоаким Груев** дефинира термина *подчинено изречение* много близко до днешната формална и функционална гледна точка към него: „*Главно предложение е това, от което зависят другите [...]. Приставено е това, което е прибавено при някоя част от главно предложение, за да му допълни или изясни значението*¹ [...]“ (Груев 1858/1987: 89). По същия или по подобен начин дефинират главното и подчиненото изречение и авторите на граматички след него. Например **Иван Момчилов** в своя учебник казва, че „*предложенията в изговора изобщо биват два вида: главно и приставено*“ (Момчилов 1868/1988: 112). Приставеното изречение е това, което „*е притурнато при някоя част на друго предложение, за да ѝ определи или допълни значението*“ (пак там: 113). **Тодор Икономов** (1875), **Стоян Веженев** (1880 – замества термина *предложение с изречение*), **Тодор Шишков**: „*Главното е понятно само по себе си; напр. аз чета писмо [...]. Приставеното служи за обяснение на една дума, която влиза в състава на изречението: [...] което сега приех из София*“ (Шишков 1880: 109). И **Атанас Илиев** определя много сполучливо подчиненото изречение „*като прибавка на някой дял от главното изречение, разширена в цяло изречение*“ (Илиев 1888: 88 – 89), **Димитър Мишев** – „[...] *подчинява се със съюз или местоимение едно изречение на друго, при което подчиненото се явява, като развита в цяло изречение част на друго изречение*“ (Мишев 1895: 64), **Климент Карагюлев**: „*Изречение, което само по себе си няма смисъл, а се прибавя към друго, за да поясни някоя негова част, се казва прибавено или приставено*“ (Карагюлев 1901: 224), **Петър Калканджиев** (1936). **Александър Теодоров-Балан** (1940) нарича главното изречение *надредно*, а подчиненото *подредно*, като по този начин подчертава йерархичните отношения на доминиране и подчинение в сложното съставно изречение. **Любомир Андрейчин** дефинира главното изречение като основно по смисъл, а подчиненото като пояснение на някоя част на главното: „*Приставното изречение пояс-*

¹ Подчертаването във всички цитирани дефиниции е мое – П.Н.

нява някоя част на главното, което се явява основно по смисъл“ (Андрейчин 1944: 407).

Любопитно е как повечето автори на граматики употребяват термина *главно изречение* априори. Дефинирането му като че ли се смята за излишно, определение липсва в много от учебниците, а думите на Т. Шишков осветляват донякъде този факт: „*Главното е понятно само по себе си*“ (Шишков 1880: 109). Авторите като че ли смятат това изречение за лесно различимо и по тази причина не е нужно да се задълбочават в неговото определяне, докато подчиненото изречение поради своя по-особен, зависим, подчинен, поясняващ и разширен структурно характер задължително намира обяснение. Признаваме, че дефиницията на главното изречение, ако я има, е доста обща, но съвсем детайлно и точно е представено подчиненото изречение, в граматиките намират обяснение всички важни факти за него: подчинява се на дума в главното изречение, пояснява я, допълва смисъла ѝ и синтактично е разгърнато като цяло изречение (не е само дума или фраза). Важно за нас е, че съставителите на български граматики още от Възраждането, в периода след Освобождението, та чак до Л. Андрейчин включително много точно боравят със значението на термина *подчинено изречение* (*приставно, приставено, прибавено* и др.), както и функционално съвсем близо до днешното разбиране описват отношенията между него и главното изречение. Нещо, което не можем да кажем за една част от дефинициите в най-новите и все още актуални граматики или учебници по синтаксис. Имаме предвид времето след излизане на академичната граматика на Л. Андрейчин от 1944 г.

Смущаващ е фактът, че за разлика от времето до Л. Андрейчин в последните 50 – 70 години някои дефиниции за подчиненото изречение са се променили в посока към размиване на отношенията на доминиране и подчинение. Главното изречение и днес продължава да се дефинира все така общо, като се набляга на семантиката на две ключови думи *главен* и *независим*. Думата *главен* според Речника на българския език на БАН означава „[...] *първостепенен, най-съществен, централен по положение, важност, значение между други еднородни неща*“ (РБЕ онлайн: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/главен/>), а думата *независим*: „5. *Спец. Който не е обусловен от причинно-следствена връзка, който е отделен, самостоятелен*“ (РБЕ онлайн: <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/независим/>). Фактът, че в главното изречение се намира думата, в чиято група влиза подчиненото, е съкратен до твърдението, че едно главно изречение е синтактично независимо и подчинява друго изречение (например при К. Попов, И. Недев и др.). В това твърдение се изпуска най-съществе-

ната част от отношенията: не просто главното подчинява друго просто изречение, а в главното изречение се съдържа думата или конструкцията (например с глагол *съм*), която подчинява, приема като разширение, като пояснение цяло изречение, наречено подчинено. Установяваме, че всички автори, след като са дали съответната обща дефиниция, подробно обясняват отношенията между главното и подчиненото, т.е. дават необходимата информация, но ако дефиницията е точна и конкретизирана, съпътстващите обяснения ще доизяснят фактите, без да е необходимо в тях за първи път четящият да се среща с важната и същинска информация, която да изяснява основни зависимости и отношения. Това обърква студентите, когато четат теорията от учебника. В много случаи, фокусирани в тази абстракция – *едното изречение подчинява другото, а подчиненото се подчинява на главното*, студентите изпускат най-важното: да търсят думата, която се пояснява от подчиненото изречение и чието значение разширява то. Този общ поглед върху двете изречения пречи и на синтактичния анализ на сложното изречение, тъй като на всички е ясно, че определянето на вида на подчиненото изречение на първо място зависи от думата, която то пояснява, на второ място от връзката и т.н. Студентите не възприемат веднага тези важни подробности в отношенията и се налага дълго време на това да се набляга, да се повтаря и да се обръща внимание, за да могат да го разберат и да го търсят и откриват в сложното съставно или сложното смесено изречение.

Нека да разгледаме дефинициите в основните академични учебници по синтаксис.

За огромна изненада в синтаксиса на Института за български език в БАН (ГСБКЕ 1983) липсва дефиниране на двата термина, те се употребяват априори. Липсва дори ясна дефиниция за сложното съставно изречение. Това най-вероятно се дължи на факта, че граматиката е съставена от колектив, а не от един автор.

В една част от съвременните граматики в дефиницията за сложното съставно изречение се посочва, че **самостойното изречение е главно изречение**, а останалите са подчинени и са несамостойни. Това принципно е вярно твърдение, но то автоматично и неправомерно изключва да има главно изречение, което не е самостойно, или главно изречение, което не е независимо и не стои на първо ниво в йерархията на простите в състава на сложното изречение.

Ето как Константин Попов дефинира двата термина: „*Просто изречение, което синтактически подчинява друго изречение в състава на сложното съставно изречение, се нарича главно изречение. Просто изречение, което се намира в подчинено положение, се нарича подчи-*

нено изречение“ (Попов 1977/1998: 297). По-нататък в изложението си авторът подробно описва и коректно уточнява отношенията, но дефинициите размиват структурните и синтактичните отношения между подчиненото изречение и дума или словосъчетание от главното изречение. Конкретиката е заменена с едно ненужно обобщено представяне на функциите на двете изречения. Авторът продължава: *„Главното изречение се оформява като самостоятелно изречение, което заема независима позиция и съдържа самостоятелна мисъл, а подчиненото изречение изразява несамостоятелна мисъл, защото граматически и логически е незавършена синтактична единица“* (Попов 1977/1998: 297). Сам К. Попов по-нататък в изложението уточнява, че все пак има главни изречения (от първо ниво²), които не изразяват самостоятелна мисъл без подчиненото си изречение, което противоречи на вече казаното в дефиницията. Твърдението му освен това изключва някоя дума в подчиненото изречение от второ ниво например да бъде пояснена от изречение от трето ниво и това подчинено изречение (от второ ниво) да влезе в ролята на главно и т.н. С тези думи К. Попов затвърждава идеята, че главно изречение е само това, което стои на първо ниво в йерархията. Тези противоречия по-скоро объркват четящия, представят противоречаща си информация и се налага текстът да бъде прочетен няколко пъти, за да се изясни смисълът.

За съжаление, тези проблемни дефиниции не са единствени. В своята „Българска граматика“ (1999 г.), която в няколкото си издания е особено популярна сред студентите, Петър Пашов пише: *„Несамостойното изречение поначало винаги е подчинено на друго изречение, което е негово главно. Несамостойното изречение обаче освен подчинено може да бъде и главно, ако има свое подчинено изречение“* (Пашов 2005: 410). Противоречието в тези две изречения е пределно ясно и е напълно излишно да се коментира, тъй като създава ненужна дисхармония.

Друг наш известен езиковед синтактик, Иван Недев, също допуска в своя учебник спорен текст за главното и подчиненото изречение: *„Главният признак, който трябва да се взема под внимание при разграничаването на главното от подчиненото изречение, е мястото на подчинителния съюз. Просто изречение, което съдържа в лекси-*

² Имаме предвид първо ниво от йерархичната структура на простите изречения в състава на сложното съставно изречение. Терминът *ниво* е синонимен на термина *равнище*, който П. Бъркалова използва, когато изследва дълбочината на сложното смесено изречение в романа „Антихрист“ от Емилиян Станев. Вж. Бъркалова 2018: Бъркалова, П. Изреченската структурография – преоборудване на синтаксиса и пресечни точки с други науки. // *Български език. Приложение*, 65, 2018, 45 – 61.

кално-граматическия си състав подчинителен съюз, е подчинено. И обратно: простото изречение, което не съдържа в лексикално-граматическия си състав подчинителен съюз, е главно“ (Недев 1992: 240). Твърдението е много лесно оборимо. В изречението *Чудеха се/1 къде ще нощуват/2* няма подчинителен съюз, но въпреки това второто изречение е подчинено на първото (влиза на мястото на допълнението в главното) и е по тип косвен въпрос. Авторът продължава с двусмислени твърдения в дефинирането на изреченията: „Просто изречение, което е синтактично независимо от другото просто изречение, се определя като главно изречение [...]. А простото изречение, което е синтактично зависимо от главното изречение, се определя като подчинено изречение“ (Недев 1992: 248). По принцип синтактично независими са и простите изреченията, свързани съчинително в сложното съчинено изречение, а терминът *главно изречение* съществува само защото има и изречение, което влиза в неговата структура като подчинено, иначе терминът *главно изречение* губи своя смисъл. т.е. в първата част на текста авторът допуска ненужна многозначност. И. Недев също като К. Попов, след като ограничава по този начин възможните връзки и отношения на подчиненото изречение (завинаги да бъде само в подчинена позиция), изключва едно подчинено изречение от дадено ниво да съдържа дума, която да бъде разширена от друго подчинено изречение, стоящо на по-ниско ниво в йерархията. Със сигурност той отстранява това недоразумение с поясненията по-нататък в изложението си, но все пак не би трябвало да се допуска в дефиницията да съществува двусмислена или многозначна информация.

Стефан Брезински в своя учебник по синтаксис връща конкретиката в дефинициите, като обръща внимание на йерархичните и формалнограматичните отношения между главното и подчиненото: „*Отношенията в рамките на сложните съставни изречения са субординационни. Това означава, че едно изречение в синтактично отношение стои по-високо от друго (от няколко други), което пояснява или част от това изречение, или цялата му семантика. Такова просто изречение в рамките на сложно се означава като главно, а изреченията, които го поясняват, се означават като подчинени*“ (Брезински 1995: 276). В дефиницията на Ст. Брезински става дума както за йерархичните отношения между главното и подчиненото, така и за поясняващата функция на подчиненото изречение към част в главното. Много по-рядко срещан е случаят, когато едно подчинено изречение семантично пояснява цялото главно и не е толкова съществено за конкретните синтактични отношения на доминиране и подчинение, за които

вече говорихме. Това е единственият текст, който може да се приеме за дефиниция на двата вида изречения в сложното съставно в учебника на Ст. Брезински.

Основната несполука на доста от съвременните дефиниции виждаме в неясното представяне на структурните и синтактичните отношения между главното и подчиненото изречение или пропускането на факта, който още Йоаким Груев изтъква: подчиненото изречение е това, „което е прибавено при някоя част от главно предложение, за да му допълни или изясни значението“ (Груев 1987: 89).

Нека да разгледаме дефиниции, които можем да определим като много сполучливи, които точно и коректно отразяват формалните и синтактичните отношения между главното и подчиненото в сложното съставно изречение.

Йордан Пенчев представя сложното съставно изречение като подчинително словосъчетание, каквото всъщност е то: „Сложното съставно изречение е вид подчинително съчетание (група), защото съдържа главна и подчинена част – главно и подчинено (или „присъставно“) изречение. [...] **Сложното съставно изречение** е съставено от главни и подчинени изречения. Видяхме, че при последователно подчинение всяко подчинено изречение (освен последното) функционира като главно за следващото“ (Пенчев 1998: 102 – 103).

Нека представим и други две дефиниции, които смятаме също за много добри, непротиворечиви и назоваващи точно отношенията между главното и подчиненото изречение. Именно тях ние предпочитаме да използваме в практиката си със студентите.

Първата дефиниция е на Петя Бъркалова: „В практиката на синтактичния разбор, както вече споменахме, едно от най-важните и най-трудните неща е да се изработи усетът за главно и подчинено (изречение). Синтактичният анализ на сложното съставно изречение всъщност се свежда точно до това – да се открие думата или конструкцията в главното изречение, която подчинява подчиненото изречение“ (Бъркалова 2019: 125).

Втората е на Светла Коева: „В едно от словосъчетанията (жената, която влезе) подчинената част не е дума... или словосъчетание..., а е изречение, което се нарича **подчинено изречение**. Съответно изречението, което съдържа главната част от словосъчетанието с подчинено изречение, се определя като **главно изречение**“ (Коева 1999: 88).

Последните цитирани дефиниции на представителите на школата на генеративистите всъщност съвсем точно и конкретно назовават от-

ношенията на йерархия и доминиране между главното и подчиненото изречение, без да изпадат в двусмислени или многозначни твърдения.

Такива трябва да бъдат и дефинициите, които да четат нашите студенти, за да могат по-лесно да стигнат до истината за сложното съставно изречение с главно и подчинено, както и за изречения с повече от две нива в йерархията си. Дори без дълги пояснения след тях студентите биха могли успешно да се справят със синтактичния анализ на сложното съставно и смесено изречение.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. [Andreychin, L. Osnovna balgarska gramatika.] София: Хемус, 1944.
- Брезински 1995:** Брезински, С. *Кратък български синтаксис*. [Brezinski, S. Kratak balgarski sintaksis.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Бъркалова 2018:** Бъркалова, П. Изреченската структурография – преоборудване на синтаксиса и пресечни точки с други науки. [Barkalova, P. Izrechenskata strukturografiya – preoborudvane na sintaksisa i presechni tochki s drugi nauki.] // *Български език. Приложение*, 65. София: ИК ЕМАС, 2018, 45 – 61.
- Бъркалова 2019:** Бъркалова, П. *Български синтаксис. Конфигурационен анализ на изречението*. [Barkalova, P. Balgarski sintaksis. Konfiguratsionen analiz na izrechenieto.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2019.
- Веженев 1880:** Веженев, С. Д. *Граматика за български език*. [Vezhenov, S. D. Gramatika za balgarski ezik.] Пловдив и София: Хр. Г. Данов, 1880.
- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис*. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis.] София: Издателство на БАН, 1983.
- Груев 1858/1987:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. [Gruev, Y. Osnova za blagarska gramatika.] София: Наука и изкуство, 1987.
- Икономов 1875:** Икономов, Т. П. *Ръководство за словосъчинение на българския език*. [Ikonov, T. P. Rakovodstvo za slovosachinenie na balgarskiy ezik.] Пловдив, Русчук, Велес: Христо. Г. Данов, 1875.
- Илиев 1888:** Илиев, А. *Синтаксис на българския език*. [Iliev, A. Sintaksis na balgarskiya ezik.] Пловдив: Христо Г. Данов, 1888.

- Калканджиев 1936:** Калканджиев, П. С. *Кратка българска граматика*. [Kalkandzhiev, P. S. *Kratka balgarska gramatika*.] Пловдив: Левски, 1936.
- Карагюлев 1906:** Карагюлев, Кл. *Кратка българска граматика*. [Karagyulev, Kl. *Kratka balgarska gramatika*.] София: Печатницата на П. М. Бъзайтов, 1906.
- Коева 1999:** Коева, С. *Синтаксис и пунктуация*. [Koeva, S. *Sintaksis i punktuatsiya*.] Пловдив: Макрос 2001, 1999.
- Мишев 1895:** Мишев, Д. *Ръководство по български език в три курса*. [Mishev, D. *Rakovodstvo po balgarski ezik v tri kursa*.] Пловдив: Христо Г. Данов, 1895.
- Момчилов 1988:** Момчилов, Ив. Н. *Граматика за новобългарския език*. [Momchilov, Iv. N. *Gramatika na novobalgarskiya ezik*.] София: Наука и изкуство, 1988.
- Недев 1993:** Недев, Ив. *Изречението в съвременния български книжовен език*. [Nedev, Iv. *Izrechenieto v savremenniya balgarski knizhoven ezik*.] София, 1993.
- Пашов 2005:** Пашов, П. *Българска граматика*. [Pashov, P. *Balgarska gramatika*.] Пловдив: ИК „Хермес“, 2005.
- Пенчев 1998:** Пенчев, Й. *Съвременен български книжовен език. Синтаксис*. [Penchev, Y. *Savremenen balgarski knizhoven ezik. Sintaksis*.] Пловдив: ИК „Вечерник“, 1998.
- Попов 1977/1998:** Попов, К. *Синтаксис на българския книжовен език*. [Popov, K. *Sintaksis na balgarskiya knizhoven ezik*.] В. Търново: Абагар, 1998.
- РБЕ:** Речник на българския език (онлайн), ИБЕ – БАН. [Rechnik na balgarskiya ezik (online), IBE – BAN] <<https://ibl.bas.bg/rbe/>>, (11.01.2025).
- Шишков 1880:** Шишков, Т. *Начална българска граматика*. [Shishkov, T. *Nachalna balgarska gramatika*.] В. Търново, 1880.
- Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика*. [Teodorov-Balan, Al. *Nova balgarska gramatika*.] София: Т. Ф. Чипев, 1940.